

Received: 6 January 2021

Revised: 10 June 2021

Accepted: 10 September 2021

ปรัชญาของมูลนิธิศิลปะเพื่อมวลมนุษย PHILOSOPHY OF ARTS FOR ALL

ณชนก หล่อสมบุญ^{1*}Nachanok Lohsomboon^{1*}

ปุณณรัตน์ พิชญไพบุลย์

Poonarat Pichayapaiboon²ชนิตา รักษ์พลเมือง³Chanita Rukspollmuang³

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ปรัชญาของมูลนิธิศิลปะเพื่อมวลมนุษย ตามหลักปรัชญาศิลปศึกษาของเอ็ดมันด์ เบิร์ก เพลด์แมน 5 มิติ อันได้แก่ 1) มิติทางสังคม 2) มิติทางเศรษฐกิจ 3) มิติทางการเมือง 4) มิติทางจิตวิทยา และ 5) มิติทางความรู้ คุณธรรมจริยธรรม โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกร่วมกับการศึกษาเอกสาร ผลศึกษาพบว่า ปรัชญา “ก้าวข้ามขีดจำกัด” มีพื้นฐานมาจากปรัชญามนุษยนิยม เกี่ยวกับคุณค่าของมนุษย์ทุกคน โดยเชื่อในความสามารถของมนุษย์ จึงพยายามกระตุ้นให้มนุษย์มีความเชื่อมั่นในศักยภาพและความสามารถของตน สอดคล้องกับปรัชญาการศึกษาอัตถิภาวนิยม ที่มุ่งส่งเสริมการพัฒนาตนเอง อิสระภาพ การเลือก และความรับผิดชอบ และเป็นไปตามแนวคิดปรัชญาศิลปศึกษาของเอ็ดมันด์ เบิร์ก เพลด์แมน ทั้ง 5 มิติ

คำสำคัญ: ก้าวข้ามขีดจำกัด; ศิลปะเพื่อมวลมนุษย; ปรัชญาศิลปะ

---

¹ นิสิตระดับบัณฑิตศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ Graduate Student, Faculty of Education, Chulalongkorn University

² รองศาสตราจารย์ ดร., คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

² Associate Professor PhD., Faculty of Education, Chulalongkorn University

³ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร., มหาวิทยาลัยสยาม

³ Emeritus Professor PhD., Siam University

* Corresponding author e-mail: nachanokloh@gmail.com

Abstract

This research is a qualitative research aiming to analyze the philosophy of “Arts for All” foundation, according to Edmund Burke Feldman’s Philosophy of arts education in five dimensions: 1) the social dimension, 2) the economic dimension, 3) the political dimension, 4) the psychological dimension, and 5) the knowledge and morality dimension. The in-depth interviews and document studies were utilized as the main data collection methods. The study found that “Going beyond limits” philosophy was based on humanism that focused on the value of all human beings and the belief in human abilities. Therefore, it was encouraged to motivate human beings to have confidence in their potential and ability. This philosophy was consistent with existentialism that aimed to promote self-development, freedom, choice, and responsibility and Edmund Burke Feldman’s Philosophy of art education in 5 dimensions.

Keywords: Go beyond the limits; Art for all; Philosophy of arts

1. บทนำ

ปรัชญาอยู่กับมนุษย์มาอย่างยาวนาน เริ่มต้นจากความสงสัยของมนุษย์ต่อสิ่งแวดล้อมรอบข้าง และพยายามหาคำตอบต่อปัญหาและความสงสัยต่าง ๆ ซึ่งในระยะแรกมนุษย์พยายามหาคำตอบต่อปัญหาในสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เช่น โลก จักรวาล ธรรมชาติ จากนั้นขยับความสนใจไปที่ความสนใจเกี่ยวกับมนุษย์ในระยะหลัง โดยปรัชญาสนองความหวังในความอยากรู้อยากเห็นของมนุษย์อันก่อให้เกิดความเพลิดเพลินในหมู่ผู้สนใจปรัชญา และช่วยหาความหมายของสิ่งต่าง ๆ ทำให้เข้าใจสิ่งเหล่านั้นอย่างชัดเจน นำไปสู่คุณค่าที่แท้จริง และเกิดความกระจ่างในตัวเอง นอกจากนี้ ปรัชญายังมีเป้าหมายที่จะมองเห็นภาพรวมและความต่อเนื่องของสิ่งต่าง ๆ อันจะช่วยในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ปรัชญามีความหมายกว้างขวาง ซึ่งเกี่ยวกับความคิดของบุคคลและมีลักษณะเป็นนามธรรม ตามรูปศัพท์ทางภาษาอังกฤษคำว่า “Philosophy” จากคำกรีก สนธิระหว่างคำว่า “Philos” ที่แปลว่า ความรัก ความสนใจ ความเลื่อมใส กับคำว่า “Sophia” ซึ่งแปลว่า ความรู้ ความสามารถ ความฉลาด หรือปัญญา เมื่อนำมารวมกันทำให้มีความหมายว่า “ความรักในความรู้” (Love of wisdom) ความหมายตามรูปศัพท์ในภาษาอังกฤษเน้นไปที่ทัศนคติ นิสัย และความตั้งใจต่อกระบวนการแสวงหาความรู้ ในส่วนของภาษาไทยพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงบัญญัติคำว่า “Philosophy” ในภาษาไทยว่า “ปรัชญา” ซึ่งเป็นคำภาษาสันสกฤต ประกอบด้วย “ปร” ที่แปลว่า ไกล สูงสุด ประเสริฐ และ “ชญา” ที่แปลว่า ความรอบรู้ รู้กว้างขวาง ความเข้าใจ เมื่อนำมารวมกันจะได้ความหมายว่า “ความรู้ อันประเสริฐ” โดยมีนัยความหมายของปรัชญาเน้นที่ตัวความรู้หรือผู้รู้ซึ่งเป็นความรู้กว้างขวางลึกซึ้ง ประเสริฐ ตรงกับคำว่า “ปัญญา” ในภาษาบาลี (ไพฑูริย์ สีนลาร์ตัน, 2560) ในขณะเดียวกันศิลปะอยู่กับมนุษย์มาอย่างยาวนานเฉกเช่นเดียวกับปรัชญา ซึ่งถือเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญให้เกิดอารยธรรมของมนุษย์ทั้งทางด้านวัตถุและด้านจิตใจ อีกทั้งพัฒนาการทางศิลปะยังเป็นสิ่งยืนยันถึงพฤติกรรมและพัฒนาการตามธรรมชาติของมนุษย์ ทำให้ยากที่จะปฏิเสธว่าศิลปะมีความสำคัญและต้องส่งเสริมในระบบการศึกษา โดยการจัดเรียนการสอนศิลปะต้องคำนึงถึงผู้เรียนเป็นสำคัญ เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา และสังคม ควบคู่กับคุณธรรมจริยธรรม ทางด้านวัตถุและด้านจิตใจของมนุษย์ ผู้เรียนมีอิสรภาพในการสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง เรียนรู้อย่างมีความสุข ฝึกการปฏิบัติจริง ฝึกทักษะกระบวนการคิด สามารถเผชิญสถานการณ์ และประยุกต์ความรู้เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหา (ณชนก หล่อสมบูรณ์ และ อภิชาติ พลประเสริฐ, 2563)

มูลนิธิศิลปะเพื่อมวลมนุษย์ (Art for All) ถูกก่อตั้งในปี พ.ศ. 2542 ครอบคลุมเวลากว่า 2 ทศวรรษ โดย ศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ พรุ่งรุ่งโรจน์ มีวัตถุประสงค์มุ่งปลูกจิตสำนึกเยาวชนให้ตระหนักในคุณค่าความเป็นมนุษย์ เพื่อประพุดติ ปฏิบัติตนเป็นคนดี และมีคุณค่าต่อสังคม สร้างเจตคติและค่านิยมอันดีงามของสังคมต่อเพื่อนมนุษย์โดยเคารพในความหลากหลาย และมุ่งเน้นทำนุบำรุงและสืบสานศิลปวัฒนธรรม โดยใช้กิจกรรมศิลปะเข้ามาพัฒนาความสามารถที่แตกต่างกันของบุคคลทั้งด้านร่างกายและสมอง ให้ร่วม

สร้างสรรค์งานศิลปะด้วยการเติมเต็มซึ่งกันและกัน ทั้งกิจกรรมด้านศิลปะ (จิตรกรรม ภาพพิมพ์ และ ประติมากรรม) ดนตรี (ดนตรีศิลปะ ดนตรีพื้นบ้าน ดนตรีสมัยนิยม) การแสดง (บทบาทสมมติ ละคร นาฏศิลป์ไทย) กิจกรรมนันทนาการ และกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ ตามความเชื่อที่ว่าศิลปะเป็นสะพานเชื่อมโยง ความคิด ความรู้สึกของบุคคล เสมือนภาษาที่ไร้ข้อจำกัด อย่างไรก็ตาม การจัดกิจกรรมศิลปะมีจุดเน้นอยู่ตรง การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ควบคู่คุณธรรมให้กับเยาวชนทั้งไม่พิการและพิการทุกประเภท ให้สามารถก้าวข้ามกรอบความคิดและอุปสรรคทางร่างกายและจิตใจให้มีความเอื้ออาทร อดทน เสียสละบำเพ็ญประโยชน์เพื่อส่วนรวมอันจะนำไปสู่ความเข้าใจและมิตรภาพระหว่างเพื่อนมนุษย์ในทุกสังคมตามหลักปรัชญา “ก้าวข้ามขีดจำกัด” ซึ่งเป็นที่มาของแนวคิด 5 คนรวมเป็น 1 อัจฉริยะ โดยพิสูจน์ถึงความแตกต่างทางด้านร่างกายและจิตใจที่สามารถหลอมรวมกลายเป็นหนึ่งอัจฉริยภาพและไม่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ กล่าวคือ คนตาบอดทำหน้าที่เสมือนเป็นปาก-หู คนหูหนวกทำหน้าที่เป็นตาให้กับกลุ่ม ในขณะที่คนพิการทางร่างกายเป็นสติปัญญา คนปัญญาอ่อนที่มีร่างกายสมบูรณ์เป็นแรงกายให้กับเพื่อนสมาชิก ผ่านการประสานคนไม่พิการที่มีเมตตาจิต ซึ่งผลของกิจกรรมพบว่าผู้เข้าร่วมกิจกรรมต่างมีจิตใจช่วยเหลือเอื้ออาทรและทดแทนสิ่งที่เพื่อนขาดหายไปได้อย่างดี ส่งผลให้การดำเนินงานของค่ายศิลปะ Art for All ประสบความสำเร็จ พิสูจน์ได้จากการได้รับรางวัลโครงการดีเด่นของชาติ สาขาพัฒนาสังคม (ด้านพัฒนาผู้ด้อยโอกาส) ประจำปี พ.ศ. 2545 จากสำนักนายกรัฐมนตรี และทางองค์กรสหประชาชาติยกเป็นโครงการตัวอย่างที่เป็น Classic case ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ชาญณรงค์ พรุ่งรุ่งโรจน์, 2545; ลลิตา จิตต์การุณ, 2553)

การศึกษาปรัชญา “การก้าวข้ามขีดจำกัด” ของมูลนิธิศิลปะเพื่อมวลมนุษยชาติ จะเป็นแนวทางในการจัดการศึกษาและกำหนดปรัชญาในสถาบันที่เกี่ยวข้องกับศิลปะ นำไปสู่การสร้างหลักสูตร และการจัดการเรียนรู้ที่นำศิลปะเข้ามาเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนามนุษย์ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงนำแนวคิดปรัชญาศิลปะศึกษาของเอ็ดมันด์ เบิร์ก เฟลด์แมน (Edmund Burke Feldman) ที่เกี่ยวข้องระหว่างความสัมพันธ์ของศิลปะศึกษากับ 5 มิติของมนุษย์ อันได้แก่ 1) มิติทางสังคม 2) มิติทางเศรษฐกิจ 3) มิติทางการเมือง 4) มิติทางจิตวิทยา และ 5) มิติทางความรู้ คุณธรรมจริยธรรม มาวิเคราะห์ปรัชญาดังกล่าวให้มีความชัดเจนและเป็นรูปธรรม

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อวิเคราะห์ปรัชญาของมูลนิธิศิลปะเพื่อมวลมนุษยชาติ (Art for All) ตามหลักปรัชญาศิลปะศึกษาของเอ็ดมันด์ เบิร์ก เฟลด์แมน 5 มิติ อันได้แก่ 1) มิติทางสังคม 2) มิติทางเศรษฐกิจ 3) มิติทางการเมือง 4) มิติทางจิตวิทยา และ 5) มิติทางความรู้ คุณธรรมจริยธรรม

3. ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “ปรัชญาของมูลนิธิการศึกษาศิลปะเพื่อมวลมนุษยชน” เป็นวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) กรณีศึกษามูลนิธิการศึกษาศิลปะเพื่อมวลมนุษยชน โดยผู้ให้ข้อมูล คือ ศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ พรุ่งโรจน์ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์ และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา

4. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) ศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ พรุ่งโรจน์ ผู้ก่อตั้งมูลนิธิ ร่วมกับการศึกษาเอกสาร ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

4.1 แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย คือ มูลนิธิการศึกษาศิลปะเพื่อมวลมนุษยชน โดยผู้ให้ข้อมูล คือ ศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ พรุ่งโรจน์ ผู้ก่อตั้งมูลนิธิการศึกษาศิลปะเพื่อมวลมนุษยชน

4.2 การพัฒนาตรวจสอบคุณภาพและปรับปรุงเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ผู้วิจัยพัฒนาแบบสัมภาษณ์ ปรัชญาของมูลนิธิการศึกษาศิลปะเพื่อมวลมนุษยชน โดยกำหนดโครงสร้างเนื้อหาของแบบสัมภาษณ์จากการศึกษา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งได้เป็นแบบสัมภาษณ์ฯ ที่ครอบคลุมประเด็นข้อคำถาม ตามปรัชญา ศิลปศึกษาของเอ็ดมันด์ เบิร์ก เพลต์แมน 5 มิติ อันได้แก่ 1) มิติทางสังคม 2) มิติทางเศรษฐกิจ 3) มิติทางการเมือง 4) มิติทางจิตวิทยา และ 5) มิติทางความรู้ คุณธรรมจริยธรรม รวม 10 ข้อคำถาม เป็นลักษณะคำถาม แบบปลายเปิด จากนั้นนำแบบสัมภาษณ์ฯ ที่พัฒนาขึ้นไปให้ผู้ทรงคุณวุฒิ คือ รองศาสตราจารย์ ดร.ปณรัตน์ พิชญ์ไพบุลย์ ตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (IOC) แล้วนำความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิมาวิเคราะห์เพื่อ ปรับปรุงเครื่องมือก่อนนำไปใช้เก็บข้อมูลต่อไป

4.3 การดำเนินการและการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการใช้แบบสัมภาษณ์ฯ ที่ได้รับการ ตรวจสอบคุณภาพและปรับปรุงมาใช้สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ พรุ่งโรจน์ ผู้ก่อตั้งมูลนิธิการศึกษาศิลปะเพื่อมวลมนุษยชน

4.4 การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยนำแบบสัมภาษณ์ฯ วิเคราะห์เชิงเนื้อหาตามปรัชญาศิลปศึกษา ของเอ็ดมันด์ เบิร์ก เพลต์แมน 5 มิติ อันได้แก่ 1) มิติทางสังคม 2) มิติทางเศรษฐกิจ 3) มิติทางการเมือง 4) มิติทางจิตวิทยา และ 5) มิติทางความรู้ คุณธรรมจริยธรรม

5. ประโยชน์ของการวิจัย

เป็นข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับมูลนิธิการปะเพื่อมวลมนุษยชน ทำให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างปรัชญาของมูลนิธิการปะกับปรัชญาศิลปศึกษาตามแนวคิดของเอ็ดมันด์ เบิร์ก เพลด์แมน 5 มิติ อันได้แก่ 1) มิติทางสังคม 2) มิติทางเศรษฐกิจ 3) มิติทางการเมือง 4) มิติทางจิตวิทยา และ 5) มิติทางความรู้ คุณธรรมจริยธรรมที่สามารถใช้เป็นแนวทางจัดการศึกษาและกำหนดปรัชญาในสถาบันที่เกี่ยวข้องกับศิลปะ นำไปสู่การสร้างหลักสูตร และการจัดการเรียนรู้ที่นำศิลปะเข้ามาเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนามนุษย์

6. ผลการวิจัย

จากปรัชญาการศึกษาที่ถูกแบ่งออกเป็นกลุ่มต่าง ๆ ตามพื้นฐานความเชื่อหรือแนวคิดด้านปรัชญาที่แตกต่างกันออกไป สะท้อนให้เห็นถึงแนวทางการจัดการศึกษาและการเรียนการสอนของมูลนิธิการปะเพื่อมวลมนุษยชน ตามปรัชญาการศึกษาอัตถิภาวนิยม (Existentialism) โดยเชื่อมโยงเข้ากับแนวคิดปรัชญา “การก้าวข้ามขีดจำกัด” และนำไปสู่ความสัมพันธ์กับแนวคิดปรัชญาศิลปศึกษาของเอ็ดมันด์ เบิร์ก เพลด์แมน 5 มิติ อันได้แก่ 1) มิติทางสังคม 2) มิติทางเศรษฐกิจ 3) มิติทางการเมือง 4) มิติทางจิตวิทยา และ 5) มิติทางความรู้ คุณธรรมจริยธรรม กล่าวคือ มูลนิธิการปะเพื่อมวลมนุษยชน มีแนวคิดที่ว่า “ศิลปะ” เป็นสิ่งจรรโลงใจให้เปี่ยมด้วยความสุข นำมาสู่การใช้ศิลปะกล่อมเกลาคิดใจ ปลุกฝังและส่งเสริมคุณธรรมผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างเอื้ออาทร ตลอดจนสร้างคุณค่าศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ด้วยปรัชญา “ก้าวข้ามขีดจำกัด” โดยการรวมบุคคลที่มีความหลากหลายทางร่างกายแตกต่างกันมาทำงานร่วมกัน มุ่งไปสู่การพัฒนาศักยภาพด้านความคิดสร้างสรรค์ โดยการเรียนรู้และแก้ไขปัญหาอย่างมีคุณธรรมเพื่อสร้างสังคมในอนาคต ซึ่งเป็นกรทำให้ความสนใจที่ตัวบุคคล ผู้สอนเป็นเพียงผู้กระตุ้น การจัดการศึกษาให้ความสำคัญกับเสรีภาพในการเรียนรู้ ให้ผู้เรียนเป็นตัวของตัวเองโดยดึงศักยภาพของผู้เรียนออกมา และสนับสนุนส่งเสริมผู้เรียนในการค้นหาความหมายและสาระสำคัญของชีวิต มีเสรีภาพในการเลือกตัดสินใจเมื่อเผชิญกับปัญหาและสถานการณ์ต่าง ๆ และรับผิดชอบในการตัดสินใจหรือการกระทำของตนเองผ่านกิจกรรมศิลปศึกษา สอดคล้องกับปรัชญาการศึกษาอัตถิภาวนิยม ที่มุ่งส่งเสริมการพัฒนาตนเอง อิสระภาพ การเลือกและความรับผิดชอบ (ทิตานา แชมมณี, 2558; Malik & Akhter, 2013) และสัมพันธ์กับหลักปรัชญาศิลปศึกษาของเอ็ดมันด์ เบิร์ก เพลด์แมน 5 มิติ อันได้แก่ 1) มิติทางสังคม เกี่ยวข้องกับศิลปะมีผลกระทบต่อสังคม ผลกระทบต่อพฤติกรรมของมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันในสังคม ทั้งในระดับครอบครัว ชุมชน สมาคมหรือสถาบันต่าง ๆ ซึ่งในสังคมจะประกอบไปด้วยส่วนย่อยหลาย ๆ ส่วนมารวมกัน และทุกส่วนย่อมมีความเกี่ยวข้องกัน ศิลปะจึงเปรียบเหมือนสะพานที่เชื่อมระหว่างบุคคลในสังคม 2) มิติด้านเศรษฐกิจ งานศิลปะคือสินค้าที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ มีความสำคัญอย่างยิ่งในเชิงเศรษฐศาสตร์ เชื่อมโยงต่อทักษะ การบริโภค รสนิยม 3) มิติทางการเมือง ทั้งในเรื่องอำนาจหน้าที่ (Authority) พลัง (Power) และภาวะผู้นำ (Leadership)

คุณลักษณะและประเภททางการเมืองที่มีความเกี่ยวข้องกับศิลปศึกษา 4) มิติทางจิตวิทยา ซึ่งศิลปศึกษาเข้าไปเกี่ยวข้องบ่อยครั้งต่อการตัดสินใจบนฐานทางจิตวิทยา เช่น พรสวรรค์ การแสดงตัวตน ประสบการณ์ทางสุนทรีย์ ศิลปะบำบัด การศึกษาเด็กพิเศษ และการศึกษาด้านคุณภาพชีวิต เป็นต้น และ 5) มิติทางความรู้และคุณธรรม จริยธรรม ซึ่งศิลปศึกษาเป็นหนทางสู่ความเปลี่ยนแปลงต่อความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับชีวิต การประดิษฐ์สร้างสรรค์หรือทำลาย กระบวนการที่ถูกหรือผิด ผลลัพธ์ที่ดีหรือเลว จำเป็นต้องมีคุณธรรม จริยธรรมควบคู่ไปด้วยในการสอนศิลปะ

ทั้งนี้ สามารถสรุปความสัมพันธ์ของปรัชญาการศึกษาอัตถิภาวนิยม ปรัชญาการก้าวข้ามขีดจำกัด และแนวคิดปรัชญาศิลปศึกษาของเอ็ดมันด์ เบิร์ก เพลด์แมน ดังนี้

ตารางที่ 1 ความสัมพันธ์ของปรัชญาการศึกษาอัตถิภาวนิยม ปรัชญาการก้าวข้ามขีดจำกัด และแนวคิดปรัชญาศิลปศึกษาของเอ็ดมันด์ เบิร์ก เพลด์แมน (ณชนก หล่อสมบุญรัมย์, ประเทศไทย, 2564)

	ปรัชญาการศึกษา อัตถิภาวนิยม	ปรัชญา “ก้าวข้ามขีดจำกัด”	ปรัชญาศิลปศึกษา ของ เอ็ดมันด์ เบิร์ก เพลด์แมน
เน้นตัวบุคคล	√	√	มิติทางสังคม
ความรับผิดชอบ	√	√	มิติทางสังคม
เสรีภาพในการเรียนรู้	√	√	มิติทางการเมือง
ค้นหาความหมายและ สาระสำคัญของชีวิต	√	√	มิติทางจิตวิทยา
ผู้สอนเป็นเพียงผู้กระตุ้น	√	√	มิติทางการเมือง
แก้ไขปัญหา	√	√	มิติทางสังคม
พัฒนาศักยภาพ	√	√	มิติความรู้ คุณธรรม
กิจกรรมศิลปะ	√	√	มิติทางเศรษฐกิจ
ทำงานร่วมกัน		√	มิติทางสังคม
ปลูกฝังคุณธรรม	√	√	มิติความรู้ คุณธรรม
ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์	√	√	มิติความรู้ คุณธรรม
เคารพในความหลากหลาย	√	√	มิติทางสังคม
ความคิดสร้างสรรค์	√	√	มิติทางจิตวิทยา

7. การสรุปและอภิปรายผลการวิจัย

ปรัชญา “การก้าวข้ามขีดจำกัด” มีพื้นฐานมาจากปรัชญามนุษยนิยม (Humanism) เกี่ยวกับคุณค่าของมนุษย์ทุกคน โดยเชื่อในความสามารถของมนุษย์ จึงพยายามกระตุ้นให้มนุษย์มีความเชื่อมั่นในศักยภาพและความสามารถของตน เชื่อว่ามนุษย์มีสติปัญญาที่สามารถจะขึ้นชมกับความรู้และความจริงได้หากมนุษย์เชื่อในคุณค่าและความสำคัญของความเป็นมนุษย์ ปรัชญาดังกล่าวมีความเชื่อมโยงกับพุทธปรัชญาสอดคล้องกับพระมหากษัตริย์ กนตาโก (2559) กล่าวว่า พุทธปรัชญาให้ความสำคัญกับมนุษย์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับปรัชญามนุษยนิยม โดยบุคคลต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตน เนื่องจากการกระทำเกิดจากการตัดสินใจของมนุษย์ (เจตนา) และการกระทำของมนุษย์แต่ละคนจึงมีความสัมพันธ์อยู่กับบุคคลและสภาพแวดล้อม ส่งผลให้แนวทางการจัดการศึกษาและการเรียนการสอนตามปรัชญา “การก้าวข้ามขีดจำกัด” เป็นไปในลักษณะที่สอดคล้องกับปรัชญาการศึกษาอัตถิภาวนิยม ที่มุ่งส่งเสริมการพัฒนาตนเอง อิสระภาพ การเลือกและความรับผิดชอบ

จากการศึกษาปรัชญา “การก้าวข้ามขีดจำกัด” ของ ศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ พรุ่งรุ่งโรจน์ โดยแยกออกเป็น 5 มิติ ที่สอดคล้องกับศิลปศึกษาตามแนวคิดของเอ็ดมันด์ เบิร์ก เพลด์แมน อันได้แก่ 1) มิติทางสังคม 2) มิติทางเศรษฐกิจ 3) มิติทางการเมือง 4) มิติทางจิตวิทยา และ 5) มิติทางความรู้ คุณธรรมจริยธรรม ดังนี้

7.1 ปรัชญา “การก้าวข้ามขีดจำกัด” มิติทางสังคม มองมนุษย์ว่าสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองได้ เน้นการให้ความสำคัญกับศักยภาพ สิทธิ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียม เป็นการพัฒนาศักยภาพจนสามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยนำกิจกรรมศิลปะเข้ามาเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาการก้าวข้ามขีดจำกัดทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา และการเรียนรู้และแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ซึ่งแน่นอนว่าศิลปศึกษาย่อมช่วยให้มนุษย์พัฒนาสอดคล้องกับ Edmund (1996) ที่กล่าวว่า ศิลปะศึกษาโดยเฉพาะครุศิลปะมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมผ่านการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมเชิงทัศน์ (Visual culture) เรียนรู้มุมมองของโลกเพื่อทำให้สังคมดีขึ้นเป็นความรับผิดชอบต่อสังคม

อย่างไรก็ตาม ปรัชญาดังกล่าวยังให้ความสำคัญกับครอบครัว ซึ่งถือเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการเข้าร่วมกิจกรรม กล่าวคือ ทศคติของผู้ปกครองส่งผลต่อพฤติกรรมและการเรียนรู้ของเด็ก สอดคล้องกับแนวคิดของ Edmund (1996) ที่ถือว่าครอบครัวเป็นสถาบันที่มีบทบาทสำคัญทางสังคม ทำให้ครอบครัวต้องเข้ามามีส่วนร่วมกับกิจกรรม ตั้งแต่การสนับสนุนให้กำลังใจเด็ก รวมถึงสนับสนุนปัจจัยทางการเงิน อีกทั้งการที่มูลนิธิเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ยังส่งผลต่อการพัฒนาชุมชนให้เป็นชุมชนเข้มแข็ง มีภูมิคุ้มกันที่ดี โดยการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม การเห็นคุณค่าต่อเพื่อนมนุษย์ และยอมรับความแตกต่างของแต่ละบุคคลในชุมชน การเปิดพื้นที่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางศิลปะสำหรับชุมชน ทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน หรือคนภายนอกชุมชน ซึ่งมีผลต่อการมองโลกที่กว้างขึ้นของผู้เข้าร่วม นำไปสู่การสร้างสรรค์ผลงานที่แปลกใหม่และน่าสนใจ

ในส่วนของการจัดกลุ่มตามแนวคิดปรัชญาฯ เป็นการจัดกลุ่มตามความสามารถและความเหมาะสมทางกายภาพของบุคคลมากกว่าการจัดกลุ่มอายุตามพัฒนาการทางศิลปะ (Psychological development) สาเหตุเป็นเพราะผู้เข้าร่วมมีความหลากหลายสูง ทั้งภูมิหลัง ความสามารถ และความบกพร่อง ซึ่งถือเป็นความหลากหลายทางวัฒนธรรมอีกรูปแบบหนึ่งที่ไม่ควรมองข้าม ทำให้ต้องให้ความสำคัญกับการจัดชั้นชั้นหรือความแตกต่าง ด้วยการปรับพื้นฐานเพื่อทำความเข้าใจต่อผู้เข้าร่วมและวางกติการ่วมกัน รวมถึงใช้กิจกรรมศิลปะที่ใช้เป็นตัวกลางในการลดความขัดแย้งต่าง ๆ แต่อย่างไรก็ตาม กิจกรรมทางศิลปะต้องมีความยืดหยุ่น ปรับรูปแบบตามความเหมาะสมของศักยภาพและพัฒนาการของผู้เข้าร่วม โดยรูปแบบกิจกรรมมีความหลากหลาย มีคุณค่าเชิงเยียวยารักษา ผักผ่อนจินตนาการ ความกล้าแสดงออก กล้าคิด กล้าทำ ยิ่งไปกว่านั้นปรัชญา “การก้าวข้ามขีดจำกัด” ยังเชื่อว่าศิลปะเป็นภาษาที่สำคัญในการสื่อสาร เพื่อสร้างความสุขและความสงบให้เกิดขึ้น เป็นไปในทิศทางเดียวกับ Edmund (1996) ที่กล่าวว่า ศิลปะเป็นเสมือนสะพานเชื่อมระหว่างบุคคลในสังคม และเป็นสิ่งที่เหมาะสมต่อการใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์

7.2 ปรัชญา “การก้าวข้ามขีดจำกัด” มิติทางเศรษฐกิจ คำนึงถึงความอยู่รอดของมูลนิธิ ซึ่งโดยปกติรายได้หลักที่เข้ามาหล่อเลี้ยงมูลนิธิเป็นรายได้จากผู้สนับสนุนทั้งนายทุนและผู้มีจิตศรัทธา แต่การดำเนินงานในรูปแบบนี้มีขีดจำกัด ซึ่งจำเป็นต้องก้าวข้ามขีดจำกัดดังกล่าว โดยมองว่าศิลปะเป็นสิ่งที่มีความสำคัญทำให้มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ ซึ่งสามารถสร้างรายได้ให้กับมูลนิธิ การออกแบบกิจกรรมภายในระยะเวลาจำกัดของแต่ละฐานกิจกรรมให้ได้ผลผลิต/ผลิตภัณฑ์ที่สามารถพร้อมจำหน่าย รวมถึงการรวมตัวกันของสมาชิกเพื่อสร้างสรรค์ภาพศิลปะและผลิตภัณฑ์อื่น ๆ ออกจำหน่ายหรือประมูลตามโอกาสต่าง ๆ เป็นอีกส่วนหนึ่งที่เกี่ยวข้องเชิงเศรษฐกิจ การใช้เครื่องมือ วัสดุและกระบวนการสร้างงาน เพื่อแสดงให้เห็นถึงแนวคิดวิธีการสร้าง ทำให้การประเมินคุณค่าอยู่ที่วิธีการสร้างสรรค์ ยิ่งไปกว่านั้นตัวบุคคลผู้สร้างผลงานศิลปะที่มีความสามารถพิเศษ สามารถทำให้ผลงานเป็นที่ยอมรับของสังคม และนำมาซึ่งการซื้องาน โดยการเรียนรู้และค้นพบการแสดงออกที่เฉพาะตัว ซึ่งตลาดมีความต้องการผลงานของศิลปินผู้พิการ เหตุผลอาจเป็นเพราะต้องการซื้อผลงานเพื่อช่วยเหลือเป็นหลัก แต่การเลือกผลงานขึ้นอยู่กับรสนิยม ความชื่นชอบ ทั้งสี รูปร่าง รูปทรง การจัดองค์ประกอบแล้วแต่เป็นปัจจัยในการเลือกทั้งสิ้น และเมื่อผลงานของตนเป็นที่ยอมรับและถูกซื้อ ส่งผลให้ศิลปินผู้พิการเกิดความสุขทางใจและมั่นใจในฝีมือนำไปสู่การพัฒนาทักษะทางศิลปะ ทั้งนี้ไม่อาจปฏิเสธได้ว่างานศิลปะคือสินค้าที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจสามารถแลกเปลี่ยนได้ด้วยสิ่งของหรือเงิน อีกทั้งสอดคล้องกับ Edmund (1996) ได้กล่าวถึงการเลือกใช้วัสดุ อุปกรณ์ในการสร้างสรรค์ผลงานเป็นสิ่งที่สามารถเพิ่มมูลค่าให้แก่งานศิลปะ รวมถึงสุนทรียะมีผลต่อการเลือกซื้องานศิลปะ และการเลือกซื้องานยังส่งผลต่อการพัฒนาทักษะทางศิลปะของศิลปินผู้ถูกซื้องาน

อย่างไรก็ตาม ศิลปินต้องพัฒนาฝีมือของตนต่อไปเรื่อย ๆ เพื่อไม่ให้ผู้บริโภคเกิดความเบื่อในรูปแบบของศิลปินที่อาจส่งผลต่อการซื้องาน ซึ่งแน่นอนว่าเมื่อมีผู้ขายงานศิลปะก็ต้องมีผู้ซื้องานศิลปะ ดังนั้นศิลปินจึงต้องเรียนรู้ความต้องการ และกระแสความนิยมในสถานการณ์ต่าง ๆ อีกด้วย เพื่อหลีกเลี่ยงกฎของการลดทอนความต้องการ (The law of diminishing desirability) คือ การเลื่อมความนิยมในรูปแบบ

ทางศิลปะต่าง ๆ หลังจากการได้รับความนิยมสูงสุด ความนิยมของสิ่งต่าง ๆ ย่อมมีวงจรอายุ และย่อมเปลี่ยนไปตามเวลา และกฎดังกล่าวยิ่งย้ำเตือนเราถึงความสำคัญของสุนทรียศาสตร์ในระบบเศรษฐกิจที่ประกอบด้วยการผลิตและการบริโภค (Edmund, 1996)

7.3 ปรัชญา “การก้าวข้ามขีดจำกัด” มิติทางการเมือง ยึดหลักห้าคนรวมตัวกันเป็นอัจฉริยะ กล่าวคือ คนตาบอดทำหน้าที่เสมือนเป็นปาก-หู คนหูหนวกทำหน้าที่เป็นตาให้กับกลุ่ม ในขณะที่คนพิการทางร่างกายเป็นสติปัญญา คนปัญญาอ่อนที่มีร่างกายสมบูรณ์เป็นแรงกายให้กับเพื่อนสมาชิก ผ่านการประสานคนไม่พิการที่มีเมตตาจิต ซึ่งเป็นแนวคิดทางปรัชญาที่สร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในสังคม ทำให้สถานศึกษาต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนมีความกล้าที่จะรับผู้พิการเข้ามาทำกิจกรรมหรือจัดการศึกษาร่วมกัน สามารถช่วยคนพิการไม่ให้ถูกแบ่งแยก ส่งผลต่อการลดภาระทางสังคม ลดปัญหาพ่อแม่ ลดปัญหาครอบครัว เพราะคนพิการสามารถพัฒนาได้ทุกคน อีกทั้งยังมีอำนาจหน้าที่ในการปลูกจิตสำนึกเยาวชนให้ตระหนักในคุณค่าความเป็นมนุษย์ เพื่อประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดี และมีคุณค่าต่อสังคม สร้างเจตคติและค่านิยมอันดีงามของสังคมต่อเพื่อนมนุษย์โดยเคารพในความหลากหลาย และมุ่งเน้นทำนุบำรุงและสืบสานศิลปวัฒนธรรม สอดคล้องกับแนวคิดของ Edmund (1996) ในเรื่องขององค์การศิลปศึกษามีบทบาทหน้าที่เพื่อพัฒนาผลประโยชน์ของสังคม และในบทบาทหน้าที่ดังกล่าวย่อมสร้างให้เกิดอำนาจต่อไป ในขณะเดียวกันยังสามารถออกไปประกาศนียบัตรเพื่อเป็นการรับรองผู้เข้าร่วมกิจกรรมซึ่งมีผลต่อการเข้าศึกษาต่อระดับอุดมศึกษา

ระยะเวลาการก่อตั้งมูลนิธิกว่า 22 ปี ส่งผลให้มูลนิธิมีความน่าเชื่อถือและเป็นที่ยอมรับในสังคม มีอำนาจในการรวมกลุ่มคน ทั้งการรวมจิตอาสาและผู้พิการเข้าร่วมกิจกรรมถือเป็นอำนาจทางการเมือง รวมถึงมูลนิธิเป็นแหล่งรวมของผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญทางการศึกษา ศิลปะและเด็กพิเศษ ซึ่งเป็นอำนาจทางพุทธิพิสัยและสติปัญญา ยิ่งไปกว่านั้นยังเกี่ยวข้องกับอำนาจทางศีลธรรมโดยตรง เป็นการสร้างให้เกิดแรงบันดาลใจต่อความเชื่อและการแสดงออก ซึ่งเป็นตัววางกรอบทางศีลธรรมของการดำเนินงานของมูลนิธิฯ นำไปสู่พลังในการขับเคลื่อนมูลนิธิฯ และการสร้างเครือข่ายกับสถาบันการศึกษา พิพิธภัณฑสถานและสื่อต่าง ๆ อีกทั้งพลังที่เกิดจากการสร้างสรรค์งานศิลปะของผู้เข้าร่วมกิจกรรมที่สร้างความสุขให้เกิดแก่ตัวผู้สร้างสรรค์เองและผู้ชม

ในสังคมประชาธิปไตยการให้เสรีในการสร้างงานศิลปะที่ขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคล ศิลปะเป็นเรื่องสร้างสรรค์ อิสระของความคิด เรื่องจินตนาการ ซึ่งไม่ควรที่จะไปบังคับ เมื่อถูกบังคับย่อมส่งผลให้คุณค่าความสุขและอิสรภาพก็จะลดลง ดังนั้น มูลนิธิจึงให้สร้างสรรค์งานศิลปะอย่างเสรีเต็มที่ อย่างพวกคนพิการก็ให้เสรีในการคิด ในการจินตนาการ ตามกายภาพที่เขาจะสร้างสรรค์ได้ อย่างบางคนก็ใช้ปากอย่างเดียว ฉะนั้นอิสรภาพ เสรีภาพ ถือว่าเป็นอะไรที่ต้องปล่อยให้มันเป็นปัจเจก สอดคล้องกับ Edmund (1996) ที่กล่าวว่า ในสังคมประชาธิปไตยต้องเปิดโอกาสให้ทุกคนสามารถสร้างสรรค์และเรียนศิลปะได้ รวมถึงการเปิดโอกาสให้ทุกคนได้เข้าถึงผลงานศิลปะ เพื่อให้เกิดความเพลิดเพลินและได้รับประโยชน์จากศิลปะ

7.4 ปรัชญา “การก้าวข้ามขีดจำกัด” มิติทางจิตวิทยา มีความสำคัญอย่างมากต่อการดำเนินกิจกรรม เนื่องจากผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีความหลากหลายทางกายภาพและจิตใจ วิทยากรจึงต้องมีความเข้าใจและยอมรับในความแตกต่างของผู้เข้าร่วมกิจกรรม ด้วยการให้กำลังใจที่ถือเป็นสิ่งสำคัญในการเรียนศิลปะ อาจทำได้โดยการใช้การเสริมแรง กล่าวชม สนับสนุน หรือใช้คำพูดเชิงบวก เพื่อเป็นการสร้างแรงจูงใจให้เกิดขึ้น โดยแรงจูงใจเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญต่อการสร้างสรรค์งานศิลปะ โดยเฉพาะกับผู้พิการ สอดคล้องกับ ปุณณรัตน์ พิชญ์ไพบุลย์ (2560) กล่าวว่า ความคิดสร้างสรรค์ทางศิลปะเป็นรากฐานของพฤติกรรมมนุษย์ ซึ่งมนุษย์ได้รับแรงขับจากการเสริมแรงภายในที่เกิดจากการรับรู้ความสำเร็จของผลงานทางศิลปะ และการเสริมแรงภายนอกที่เกิดจากการชมเชย การได้รับความยอมรับ อีกทั้งในการทำงานศิลปะความคิดสร้างสรรค์เป็นสิ่งสำคัญ โดยการจัดสิ่งแวดล้อมที่ให้ความรู้สึกมีอิสระ ไม่ถูกบังคับ และกรอบความคิดจะช่วยส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ ยิ่งไปกว่านั้นกิจกรรมศิลปะที่ไม่มีถูกไม่มีผิด สามารถใช้จินตนาการถ่ายทอดความนึกคิดออกมาเป็นผลงานได้อย่างอิสระ ผ่อนคลาย เกิดสมาธิ สร้างความสุข ความเพลิดเพลินจากการบูรณาการกิจกรรมทัศนศิลป์ ศิลปะการแสดง และวรรณศิลป์ที่ส่งผลต่อการคิดสร้างสรรค์ สอดคล้องกับ Edmund (1996) ที่กล่าวว่าความคิดสร้างสรรค์ คือ กรอบแนวคิดที่นำไปสู่แบบของการผลิตที่ไม่เหมือนใครที่เรียกว่าศิลปะ ซึ่งกิจกรรมศิลปะมีความเกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างสรรค์ และสุนทรีย์ในศิลปะของเด็กที่มีลักษณะแสดงออกถึงสัญลักษณ์อย่างอิสระและเป็นธรรมชาติ

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีความหลากหลายสูง ทั้งภูมิหลัง ความสามารถ และความบกพร่อง ทำให้มีพัฒนาการทางศิลปะที่เหลื่อมล้ำกันอย่างมาก ซึ่งทฤษฎีพัฒนาการทางศิลปะยังคงถูกใช้ในฐานะเป็นกรอบในการออกแบบกิจกรรมเพื่อความเหมาะสมและสอดคล้องกับพัฒนาการ อีกทั้งการฝึกประสาทการรับรู้และประสาทสัมผัสเป็นกิจกรรมศิลปะที่เป็นประโยชน์ต่อพัฒนาการที่เหมาะสมอีกด้วย

7.5 ปรัชญา “การก้าวข้ามขีดจำกัด” มิติทางความรู้ คุณธรรมจริยธรรม ให้ความสำคัญในเรื่องของคุณธรรมจริยธรรมอย่างมาก ซึ่งคุณธรรมคือการหลอมรวมให้ทุกคนอยู่อย่างมีความสุข เห็นคุณค่าและยอมรับเพื่อนมนุษย์ จากการปลูกฝังผ่านกิจกรรมศิลปะ และเพลงคุณธรรม 9 ประการ อันได้แก่ “เด็กดีมีวินัย สติ กตัญญู เมตตา อุดหนุน ซื่อสัตย์ ประหยัด ขยัน และไม่เห็นแก่ตัว” สอดคล้องกับ Edmund (1996) ที่เชื่อมโยงศิลปะกับศีลธรรมเข้าด้วยกัน ซึ่งศิลปะศึกษามีส่วนในการพัฒนาสังคม มีความจำเป็นอย่างมากที่ต้องคำนึงถึงศีลธรรมอันดีงาม

อีกทั้ง “Art” ที่แปลว่า “ศิลปะ” แต่ในอีกมุมหนึ่ง เป็นตัวย่อ คือ “A” มาจาก “Accessibility” แปลว่า การเข้าถึง “R” มาจาก “Rejoice” คือ ความสุข และ “T” มาจาก “Technology” ซึ่งต้องสร้างให้เกิดโดยมีศิลปะเป็นแกน รวมทั้งความรู้ใหม่ๆ ความรู้เกี่ยวกับทักษะชีวิต ความรู้เกี่ยวกับมนุษยศาสตร์ ซึ่งเป็นความรู้ในรูปแบบประสบการณ์เชิงปฏิบัติเกี่ยวกับความรู้ทางศิลปะเกี่ยวกับการสร้างงานศิลปะ เป็นความรู้ที่เกิดจากการลงมือกระทำจนเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง (Edmund, 1996)

8. ข้อเสนอแนะ

ควรเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยหลักการสามเส้า (Triangulation) เพื่อเพิ่มความน่าเชื่อถือของผลการวิจัยเชิงคุณภาพ และได้มาซึ่งข้อมูลจากหลากหลายแหล่งข้อมูล

9. รายการอ้างอิง

- ชาญณรงค์ พรุ่งโรจน์. (2545). *“Art for All” ศิลปะเพื่อมวลมนุษย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณชนก หล่อสมบุรณ์, และอภิชาติ พลประเสริฐ. (2563). ศิลปะเพื่อจุดใจการเรียนรู้ของเด็ก. *วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*, 24(1), 97-118.
- ทศนา แคมมณี. (2558). *ศาสตร์การสอน: องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ*. กรุงเทพมหานคร: ด่านสุทธา.
- ปยุตต์รัตน์ พิชญ์ไพบูลย์. (2560). *จิตวิทยาศิลปะ: สุนทรียศาสตร์เชิงประจักษ์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระมหายยุท กนตาโก. (2559). *แนวคิดมนุษยนิยมในพุทธปรัชญา*. ปทุมธานี: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ไพฑูรย์ สิ้นลาร์ตัน. (2560). *ปรัชญาการศึกษาเบื้องต้น*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ลลิตา จิตต์การุณ. (2553). *การสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างคนพิการและคนไม่พิการผ่านกิจกรรม “ค่ายศิลปะเพื่อมวลมนุษย (Art for All)”*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- Edmund, F. (1996). *Philosophy of art education*. USA: Prentice-Hall.
- Malik, G. & Akhter, R. (2013). Existentialism and classroom practice. *Journal of Humanities and Social Science*, 8(6), 87-91.